

Individens plats i den kyrkohistoriska forskningen

INGVAR BENGTTSSON

Ingvar Bengtsson är docent i kyrkohistoria vid Lunds Universitet, stiftsprost emeritus i Göteborgs stift och legitimerad psykoterapeut.

ingvarius@hotmail.com

Det finns en dubbelsidighet i första ordet av min rubrik, vilket kommer att framgå lite längre fram. Individ (från latinets in-dividuus) betyder 'icke delbar' och används som beskrivning för den minsta enheten i mänskligheten. När alla mängdindelningar är gjorda: i raser, nationer, folkgrupper, yrkeskategorier, åldersgrupper, släkter, familjer och parbildningar – återstår den enskilda och odelbara människan, individen.

Genom kristenhetens hela historia har den enskilda människan tillmätts avgörande betydelse också i relativt stora gemenskaper såsom församlingar och kommuniter. Vid varje dop, även om flera döps vid samma tillfälle, sker själva dophandlingen för var och en enskilt, med namns nämnande, personligt tilltal och vattenbegjutning eller nedsänkning; på samma sätt vid nattvardsfirandet då brödet och vinet delas ut till varje enskild kommunikant med tilltal på individnivå. I bästa fall balanseras denna individualitet med den verklighet som uttrycks med det grekiska ordet *koinos* med betydelsen gemensam, samhörig; en gemenskap som är både avgränsad och gränsöverskridande.

I. Inledning

I sitt digra arbete från 1922, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, ger Ernst Troeltsch (1865–1923) två övergripande begrepp som den

kyrkliga organisationen kan indelas i. Han kallar dem: *Kirchentypus* och *Sektentypus*.

Kirchentypus, omfattar stora enheter med många medlemmar. Under kyrkohistoriens gång har det ofta handlat om hela nationer eller flera nationer förenade kring en gemensam högste kyrklig ledare, påven, eller nationella kyrkliga förbund som i den lutherska eller anglikanska kyrkogemenskapen. I den ortodoxa kyrkofamiljen kan liknande mönster iakttas. Dessa kyrkor, som alla präglas av en ämbetshierarkisk struktur, har haft nära band till den världsliga överheten; band med olika inslag: samverkan, maktfördelning, konkurrens och konflikt.

Den andra typen, *Sektentypus*, förhåller sig betydligt mer självständigt till det omgivande samhällets officiella makthavare. Värt att notera är att ordet "sekt" för Troeltsch inte har den negativa klang som ordet ofta får på svenska.¹ Sekten utmärks av en kongregationell organisationsmodell med i hög grad suveräna lokalförsamlingar som hålls samman i en löst fungerande organisation med pastorer som inte är hierarkiskt inordnade i en kyrkostruktur. Den tillämpade bibeltolkningen blir mer subjektivt färgad, eftersom *Sektentypus* inte lika mycket styrs av bekännelseskriterier, kyrkohandböcker och evangelieböcker utan av den enskilda församlingsledningens profil och predikantens egen subjektivt-personliga övertygelse och teologiska betoning.

Kyrkans historia uppvisar flera exempel på spänningar och balanseringar mellan dessa båda huvudtyper. I det kyrkohistoriska förloppet på svensk mark under det senaste århundradet kan man tydligt se förskjutningar inom respektive "typus" i riktning mot den andra. Till exempel har Svenska kyrkan som *Kirchentypus* fått drag av en mer kongregationalistisk karaktär genom att präster numera är lokalanställda och inte längre stiftsanställda. Även friare inslag i gudstjänsterna kan förekomma med exempelvis spontant sjungna lovsånger som inte finns med i den antagna psalmboken.

Från andra hållet har frikyrkor av *Sektentypus* närmast sig *Kirchentypus* genom att till exempel vid riks- eller årskonferenser utföra pastorsordinationer, använda sig av distriktsföreståndare och i gudstjänster på lokalplanet använda liturgiska plagg, gudstjänstagendor och kyrkklockor.

Utöver dessa båda huvudbegrepp presenterar Troeltsch också en tredje variant. Den kallar han *mystik*. Som typus beskriver han den som en organisationslös individualism som är självständig i relation till såväl *Kirchen* som *Sektentypus*.² Som exempel på denna variant kan nämnas de så kallade

¹ Se exempelvis Martin Modeus, *Levande tillsammans med Kristus, om en kyrka i rörelse*, Skellefteå 2016, 40.

² Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* [1922], Aalen 1965, 424.

ökenfäderna på 300-talet, mystikerna under medeltiden och kväkarna på 1600-talet.

Troeltsch menar att alla de tre typerna har sitt ursprung i Nya Testamentet och att det där finns stöd för deras särart.³

Individen som objekt

Den första innebörden av termen individ som jag kommer att använda här är individen som *objekt*, som forskningsobjekt inom ämnet kyrkohistoria. Åtskilliga akademiska avhandlingar och övrig kyrkohistorisk facklitteratur fokuserar på enskilda personer och deras bidrag i sina respektive historiska sammanhang: deras betydelser för kyrkor, samfund och samhällen. Det gäller både kvinnor och män, mest män än så länge, under Kyrkans hittillsvarande historia. Från vårt eget land, och från skilda tidsskeden, kan i en oöverblickbart stor skara nämnas som exempel: heliga Birgitta (ca. 1303–1372), Olavus Petri (1493–1552), Henric Schartau (1757–1825) och Nathan Söderblom (1866–1931).

Om man vill följa de kyrkohistoriska händelseförloppen under en viss tidsperiod är det omöjligt att bortse från enskilda individer och deras betydelse för det gemensamma skeendet. Man kan till exempel ställa frågan: Vilka inflytelserika personer i övre Norrland från 1810-talet och framåt verkade för att acceptera 1811 års kyrkohandbok och 1819 års psalmbok och vilka avvisade den – och vad blev det omedelbara resultatet av detta då man samlades i ett hem till byabön, det vill säga gemensam lekmannaedd gudstjänst i de byar som låg långt ifrån sockenkyrkan?⁴

Att den enskilda individens inflytande och handlingar kan ha stor betydelse även för skeenden både senare i tiden och geografiskt långt borta, skulle kunna illustreras av den inom naturvetenskapen förekommande kaosteorin. Där omnämns den så kallade fjärilseffekten, vilken är en hypotes om att en fjärils vingslag till exempel i Mexiko, under specifika förutsättningar, kan påverka luftströmmarna som i sin tur kan orsaka en orkan i södra Sverige.⁵ I överförd bemärkelse skulle man kunna peka på kyrkohistoriska händelser av liknande fenomen. Vad en enskild munk kommit fram till och formulerat i en klostercell på 1510-talet, kunde ställa till med kraftiga stormar på stora

3 Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, 377.

4 Platsen för dessa byaböner har skiftat över tid: från salen i de större gårdarna, ”där skolundervisning och byabön delade rum, till byskolan, dit både skolundervisning och byabön flyttade” för att senare äga rum i särskilda bönhus som inte sällan var övertagna och ombyggda skolhus. Se härom Daniel Lindmark (red.), *Där möten äger rum. Om bönhusen i övre Norrland*, Skellefteå 2023, 17.

5 Källa: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Fj%C3%A4rilseffekten> [hämtad 13 mars 2024].

geografiska ytor en tid senare.⁶ Många forskningsområden, däribland den kyrkohistoriska, kan redovisa mängder av sådana exempel.

Individen som subjekt

Den andra innebörden av ordet individ i min rubrik, är individen som subjekt i den kyrkohistoriska forskningen: det vill säga forskaren själv och dennes egen plats i forskningsuppgiften.

Ola Sigurdson (f. 1966) skriver i sin bok *Himmelska kroppar*: "Blicken har en historia. Det sätt på vilket vi koncentrerar oss på att se något är påverkat av vår plats i historien."⁷ Sigurdson menar att vår "blick" påverkar det vi väljer att koncentrera vår uppmärksamhet på. "Blicken" är i sin tur påverkad av "vår plats i historien", och den har en förhistoria. Den påverkar också det perspektiv på verkligheten utifrån vilket en historiker arbetar.

Platsen, både den lokala och psykologiska, har stor betydelse för varje enskild människas personliga utveckling. Med hjälp av tre verb kan denna betydelse konkretiseras. Psykologiskt handlar det om: att *få* plats, att *ta* plats och att *ge* plats.

Det första är att *få* plats, inte enbart rumsligt. Det lilla barnet behöver kontinuerligt *få* vistas på en plats i tillvaron som består av vårdnadshavarens varmt koncentrerade och engagerade blick. Att som barn *få* vara i någons kärleksfulla uppmärksamhet är direkt avgörande för varje människas psykiska utveckling. Det är något grundläggande som kan återupplevas i exempelvis förälskelser senare i livet.

Det andra handlar om att *ta* emot den plats man får, sin egen plats, det vill säga *ta* plats så att det märks – något som inte sällan fått en negativ klang. I fromma sammanhang hänvisar ordet kall till den positiva innebörden, som utgör individens särskilda plats i tillvaron när det gäller yrke och livsuppgift. Men att *ta* plats berör betydligt fler områden av det mänskliga livet. I vårt språk skulle därför ordet givmild behöva kompletteras med ordet *tagmild* för att betona vikten av att *ta* emot, vilket är en förutsättning för att kunna *ge*.

Det tredje verbet fokuserar på att *ge* plats, *ge* andra plats, det vill säga ha förmågan att i form av generositet och uppmuntran förhålla sig till sina medmänniskor. Därmed sluts den goda cirkeln, där varje led förutsätter de båda övriga: att *få*, *ta* och *ge*.

⁶ Mot användningen av denna parallell kan man möjligen invända med att Martin Luther redan vid reformationens början var en erkänd teolog med stort inflytande och inte en liten försynt "fjäril". Men avsikten med hans "vingslag" i oktober 1517 var inte att starta en kyrkosplittning utan att initiera en teologisk diskussion om vad han bedömde som kyrkliga missförhållanden.

⁷ Ola Sigurdson, *Himmelska kroppar. Inkarnation, Blick, Kroppslighet*, Göteborg 2006, 154.

Därur föds frågan: Går det att iaktta detta i kyrkohistorisk forskning utan att förfalla till för mycket psykologiserande?

Det jag i det följande kommer att uppehålla mig mest vid är något av vad jag själv sett från min plats i historien, det vill säga min egen speciella utsikt. Självcentrerat? Javisst, men det måste kanske få bli så. Det vi väljer som forskningsområden har på något sätt med oss själva och vår egen speciella utsiktsplats att göra. Kan jag se detta i min egen forskning? Hur står mina egna projekt i relation till min individuella plats i tillvaron? Uppenbart är att lärare på alla nivåer, kyrkoledare och arbetsledare på olika nivåer, handledare, studiekamrater och kollegor påverkar en forskares val av forskningsområde, liksom naturligtvis också egna intressen, upplevelser, erfarenheter, begränsningar och behov. Mycket av detta brukar vara mer eller mindre omedvetet.

II. Mitt subjektiva perspektiv

Efter denna mer principiella inledning vill jag ge ett exempel på individnivå av forskarens och forskningsprojektets kontext och förändring. Mitt subjektiva perspektiv kan beskrivas i två steg: (a) Min något ovanliga väg som forskare i kyrkohistoria och (b) Vad jag hittills har skrivit om och vad jag skulle vilja forska vidare kring framöver.

Det ovanliga för min del som teologisk forskare här i Lund kan i sin tur sammanfattas i två underrubriker.

En lång och innehållsrik doktorandtid

Den halvsekellånga perioden, ja faktiskt precis 50 år, mellan antagning till forskarutbildning i etik och titeln som docent i kyrkohistoria. Några av dess beståndsdelar kan nästan betraktas ur ett kyrkohistoriskt perspektiv. Det utdragna förloppet har sin förklaring och kan översiktligt beskrivas så här: En kväll i april 1972 blev jag tillfrågad av etikprofessorn Gustaf Wingren (1910–2000) om att bli amanuens hos honom. Det kändes mycket lockande och hedrande. Där fanns dock ett avgörande hinder för att kunna svara ja på den frågan.

Tidigare samma dag hade jag blivit uppringd av en präst i norra Halland som frågade om jag stod fast vid mitt löfte att vikariera för honom. Vi hade talat om att under en termin byta både verksamhet och bostad med varandra. Uppgåelsen innehöll att jag skulle ta ut min teologie kandidat och genomgå ”den praktisk-teologiska övningskursen” under en termin för att därefter prästvigas och bli hans vikarie nästa termin. Det var svårt för mig att säga nej till hans förfrågan. Jag hade ju gett ett konkret löfte till honom och mitt avhandlingsämne fokuserade på just löften, med arbetsrubriken:

Ämbete och äktenskap – kombination och/eller konflikt. Den rubriken kan väl beskrivas som både klargörande och ganska snygg, med dubbel alliteration dessutom. Den tydliggörande underrubriken var tänkt att lyda: *En undersökning av prästäktenskapet i Sverige, dess framväxt och förändringar.*⁸ Fokus skulle vara de löften som använts vid vigsel och prästvigning, och hur de hade förändrats över tid.

Wingren hade stor förståelse för att jag mot denna bakgrund tackade nej till hans erbjudande. För mig fick ordningsföljden av dessa båda förfrågningar under samma dag en avgörande betydelse. Det var i första hand präst jag skulle vara och teologisk forskare i mån av tid och kraft.

Planen att efter denna termin återvända till Lund för fortsatta studier, gick om intet. I stället kom ett nytt telefonsamtal som fick till följd att jag blev kyrkoadjunkt i Örgryte församling i Göteborg. Planeringen kring forskningen justerades nu till att jag som fritidsdoktorand skulle pendla ner till forskarseminarierna i etik.

Min handledare uppmanade mig enträget att ändå bli klar med avhandlingen och disputerar innan han skulle gå i pension fyra år senare. Det blev många torsdagspendlingar till Lund, med seminarier på kvällen och nattåg tillbaka till Göteborg. På den tiden hade vi präster inte reglerad arbetstid, utan reglerad fritid, vilken bestod i en veckoledig vardag. För min del var det dessa torsdagar som jag huvudsakligen ägnade åt studier, hemma eller i Lund.⁹ Jag kämpade på ganska tappert med mina tre F: Familjen, Församlingen, Forskningen. Men efter två och halvt år som präst i Göteborg insåg jag att det här upplägget inte skulle komma att fungera så länge till. Det krävdes en radikal förändring.

Vår familj växte under de tre åren i Örgryte, från två barn till tre och till slut ett fjärde på väg. Och detta var i en tid då prästernas skilsmässor ökade kraftigt. Ibland slogs det upp i media att präster var den yrkesgrupp som hade flest skilsmässor. Det var inte sant, men ökningstakten av skilsmässor bland präster var den högsta i landet, eftersom den utgick från en mycket låg nivå. Att närmare studera detta skeende låg då inom mitt forskningsområde.

Den del av församlingen, distriktet kring Skårs kyrka, som jag hade pastoralt ansvar för bestod av cirka 6000 kyrkomedlemmar. Det var ett rikt

8 Utvidgat med problemställning, tänkta källor och disposition; presenterat på prof. Jarl Hembergs forskarseminarium den 29 maj 1980.

9 Dessutom hade vi ett antal så kallade prostdagar som kunde läggas ut lite här och var under året. Utöver detta fanns också möjligheten att som statligt anställda använda oss av något som hette B-avdrag för studier som arbetsgivaren kunde bevilja om studierna bedömdes som lämpliga. Denna konstruktion var ekonomiskt mycket förmånlig och under sådana perioder läste jag in och tenterade litteraturkursen.

kyrkligt liv som min företrädare efter 20 års intensivt pionjärbete överlämnade åt mig. Allt han hade tagit initiativ till under sina många år förväntades jag fortsätta med och ovanpå det lägga egna initiativ. Uppdraget var mycket stimulerande och upptog en allt större del av min vakna tid.

Forskningen krävde sitt och gav samtidigt mycket tillbaka. Men min veckolediga torsdag borde jag nog i högre grad ha ägnat åt familjen. Det jag kanske också borde ha insett tidigare var att mitt intresse snarare låg på det kyrkohistoriska området. När jag nu i efterhand reflekterar över det ”i historiens ljus” kan jag konstatera att redan min forskningsförberedande uppsats, för 51 år sedan, tydligt visar mitt kyrkohistoriska intresse.¹⁰ Förklaringen till att jag inte insåg detta redan då var nog att jag trivdes så bra bland lärare och kollegor på forskarseminarierna i etik.

Lösningen på vårt dilemma som familj blev ganska radikal, med uppbrott från Göteborg till en komministertjänst med vacker prästgård på den gotländska landsbygden. Där fick jag ett pastoralt ansvar för cirka 600 kyrkomedlemmar, alltså bara en tiondel av vad jag haft tidigare.¹¹

Vårt val av problemlösning medförde dock ett annat problem. Avståndet mellan hemmet och Lund minskade inte precis genom flyttningen till norra Gotland. Därför blev min närvaro på forskarseminarierna allt glesare. Hela forskningsplanen var på väg att rinna ut i sanden. Det berodde emellertid inte främst på det förlängda avståndet till Lund utan på att projektet, såsom jag planerat det, visade sig vara ogenomförbart. Min plan var att följa utvecklingen i Sverige kring såväl äktenskapslöften som prästlöften under så lång tid som källorna tillät. Det visade sig finnas gott om källmaterial vad gällde prästvigningsslöfterna, från åtminstone reformationen och fram till nutid. Dessa löften ifrågasattes och ventilerades vid flera återkommande tillfällen. Särskilt under 1800-talets senare del genomfördes radikala förändringar kring vad en präst har att lova i samband med sin prästvigning. På äktenskapslöftenas område hände däremot sakligt sett ingenting under 457 år, från Olavus Petris kyrkohandbok 1529 till 1986 års kyrkohandbok. Och när jag gjorde dessa upptäckter var det ännu 1970-tal. Det radikalt nya som inträffade 1986 var att uttrycket ”vara dig trogen tills döden skiljer oss åt” lades till som obligatorisk avslutning av brudparets löften till varandra.

Jag tvingades alltså släppa mitt så omhuldade projekt. Förvirringen växte,

¹⁰ Uppsatsen hade rubriken *Äktenskapet i liv och lagstiftning* och ventilerades vid professor Gustaf Wingrens forskarseminarium den 1 och 8 mars 1973.

¹¹ När jag hade sökt tjänsten fick jag veta, av prästernas representant i Domkapitlet, att det kunde bli en lämplig plats för mig eftersom min företrädare hade kunnat disputerat under sin tid på just den komministertjänsten. I samband med den stora pastoratsregleringen 1962 hade mina båda församlingar, Hangvar och Hall, upphört som eget pastorat och lagts samman med Lärbro pastorat. Den tidigare kyrkoherdetjänsten hade dessutom nedgraderats till en med ett annat pastorat delad komministratur.

och tiden gick. Jag hade gått vilse i "forskarskogen". Vad gör man i det läget? I en prosatext skriver Tomas Tranströmer (1931–2015): "Det finns mitt i skogen en oväntad glänta som bara kan hittas av den som gått vilse."¹² Det är en god utgångspunkt för den som vill bedriva forskning: Beredskapen att våga gå vilse – tillsammans med förmågan att upptäcka när man har gjort det. Många viktiga framsteg har gjorts genom att forskare kommit på villospår, gått vilse eller begått "misstag". Då handlar det om att förlora orienteringen utan att förlora besinningen; om att kunna slå sig ner i den vackra och oväntade gläntan, öppna sig för något nytt, utforska själva gläntan som man befinner sig i, och så småningom bestämma sig för hur man skall gå vidare genom den täta skogen.

Efter mindre än ett år på Gotland fick jag frågan om jag kunde tänka mig att i stiftets regi starta en familjerådgivningsbyrå i Visby. Så blev det. Den tredjedelstjänstgöring som legat i ett grannpastorat flyttades över till Visby där jag under två veckodagar kom att arbeta som familjerådgivare i mer än åtta år. Att frågan ställdes till mig berodde på mitt påbörjade avhandlingsarbete och att jag sedan en tid tillbaka höll på med den grundläggande psyko-terapiutbildningen vid S:t Lukasstiftelsens Utbildningsinstitut. I och med denna konstruktion av min prästtjänst visade det sig att jag hamnat i den "oväntade glänta som bara kan hittas av den som gått vilse". Därmed blev det i praktiken så att mitt sammanhållande tema inom etikens ämnesområde nu delades upp i två spår: äktenskapet och dess problematik ägnade jag mig åt i praktiken. Man kan säga att jag, med en ny verksamhetsform, familjerådgivning, följde med det ansvarstagande som präster i flera århundraden haft i det medlingsobligatorium som avskaffades 1974.¹³

När det gällde den andra delen i min planerade avhandling, prästlöftena, visade sig den "oväntade gläntan" bestå i att licentiatexamen i teologi återinfördes 1983. Den möjligheten tog jag vara på, och försvarade 1986 en licentiatuppsats med rubriken: *Prästed eller inte. Till frågan om prästedens vara eller icke vara vid kyrkomötena 1868–1893 och tiden därefter*. (Opponent vid det tillfället var Aleksander Radler [f. 1944], vilket i sig är en smått kyrkohistorisk händelse. Radler hade uppgett sig vara flykting från DDR då han kom till Sverige några år in på 1970-talet, disputerade i Lund, gjorde akademisk karriär och prästvigdes i Svenska kyrkan. Senare avslöjades det att han varit stasiagent först i Östtyskland och senare i Sverige för Östtyskland.) Genom

¹² Tomas Tranströmer, *Samlade dikter 1954–1996*, Stockholm 2001, 193.

¹³ Sara Ebersson, *Medlingens roll vid familjerättsliga tvister* (examensarbete i civilrätt, särskilt familjerätt), Uppsala 2012, 24, samt där angivna källor. Under 1980-talet ändrades benämningen Giftermålsbalk till Äktenskapsbalk, enligt förslag från Familjelagssakkunniga i SOU 1981:85. Den nya Äktenskapsbalken trädde i kraft den 1 januari 1988. Hindersprövningen och hela folkbokföringen flyttades vid halvårsskiftet 1991 till Lokala skattemyndigheten.

min licentiatexamen kunde jag vara nöjd med att i någon mån ha slutfört mina tidigare forskarambitioner beträffande prästlöftena.

Först en bit in på 2000-talet var det min biskop och vän Lars Eckerdal (1930–2022) som på sitt konkreta sätt att ge råd uppmanade mig att återuppta mina doktorandstudier, men inom ett annat ämnesområde, kyrkohistoria. Trettio år tidigare hade Wingren återkommande uppmanat mig att disputer under hans tid som professor, vilket i praktiken innebar halvårsskiftet 1977 då han skulle gå i pension. Så blev det nu inte, men jag gjorde det året innan jag själv gick i pension.

Kyrkohistoriker och psykoterapeut

Det andra som är ovanligt för mig som forskare här i Lund är kombinationen kyrkohistoriker och individualpsykoterapeut. Mig veterligt har jag inte träffat någon annan med en sådan dubbel hemvist; däremot med kombinationen legitimerad psykoterapeut och teologie doktor i religionspsykologi, samt psykoanalytiker och docent i idé- och lärdomshistoria.

I det sakkunnighetsutlåtande som ligger till grund för min utnämning till docent i kyrkohistoria lyftes min psykoterapiutbildning och -erfarenhet fram med positiva förtecken. Det har tydligen lyst igenom här och var i vad jag skrivit. Detta omnämnande glädde mig särskilt. I backspegeln kan jag se att när jag skrivit med anspråk som kyrkohistoriker har jag haft en benägenhet att tona ner de psykologiska perspektiven för att undvika att kritiserats för sammanblandning av olika discipliner. Nu slipper jag kanske göra det i fortsättningen. Om detta skriver den finske historikern Pentti Renvall (1907–1974) i sin bok *Den moderna historieforskningens principer*: ”Historieforskningen har ju vid varje steg den tar att klarlägga den mänskliga personlighetens beteende, och då kan den ha stor nytta av att känna till hur personlighetspsykologin förfar i liknande fall.”¹⁴

Min grundläggande teoribildning som psykoterapeut har jag i psykoanalysen och dess ständigt pågående utveckling. Psykoanalysen är i hög grad något levande och livskraftigt även om i just vårt land de ekonomiska förutsättningarna för dess verksamhet kraftigt har beskurits på senare tid.

Under andra halvan av 1900-talet vidareutvecklades psykoanalysen i något som benämndes objektrelationsteorin¹⁵ och senare anknytnings teorin. Sigmund Freud (1856–1939) själv hade dessförinnan visat på en samtidig dogmatisk fasthet och stor öppenhet för att revidera och omformulera sina

¹⁴ Pentti Renvall, *Den moderna historieforskningens principer*, Stockholm 1965, 81.

¹⁵ Objektrelationsteorin utarbetades av psykoanalytiker i Storbritannien och hade sin parallella utveckling i den så kallade jagpsykologin i USA. Även Freuds driftsteori hade utvecklats över tid: 1905 kommer hans bok *Tre sexualteorier* som sedan utvecklas i hans andra driftsteori i *Bortom lustprincipen* från 1920.

grundläggande teorier.¹⁶ Det skedde utifrån de upptäckter han gjorde i sin kliniska verksamhet.

Freuds första teoretiska modell kallas för den ”teleskopiska”. Den härstammar från tiden omkring 1900 och grundar sig på hans epokgörande arbete om drömmar. I sin bok *Drömtydning* liknar han människans psyke vid ett komplicerat optiskt instrument, ett teleskop (alternativt ett mikroskop) bestående av flera olika optiska element.¹⁷

Efter ungefär tio år gjorde han ett nytt försök att beskriva psykets topografi genom att föra in begreppen omedvetet, förmedvetet och medvetet. Denna modell kallas den ”topografiska”.

Freuds tredje och sista modell, som han utarbetade några år in på 1920-talet, har fått benämningen den ”strukturella” modellen. Där urskiljer han de tre strukturerna: detet, jaget och överjaget.

Freud hade ett stort intresse för historia, inte bara på individnivå utan allmänt betraktat och inte minst på arkeologins område. Han kunde beskriva psykoanalysen som ett arkeologiskt arbete där skikt efter skikt långsamt undersöks med varsamhet och medvetenhet om att det under hittills upptäckta skikt och artefakter kan finnas ännu mera av värde att upptäcka om man uppmärksam och uthålligt gräver djupare. Att upptäcka, kartlägga och försöka förstå händelser i det förflutna är något som psykodynamiskt förankrad psykoterapi har gemensamt med all historisk forskning, därmed även med kyrkohistorisk sådan.

Kyrkohistoria och psykodynamisk individualpsykoterapi har således grundläggande beståndsdelar gemensamma. En någorlunda välgrundad historisk kunskap om vårt förflutna (som individer, familjer, släkter, folk, mänsklighet och kyrka) kan hjälpa oss att orientera i samtiden och planera för framtiden. Renvall menar att historien kan definieras som ”mänsklighetens organiserade minne” och att ett sådant synsätt ökar historieforskningens betydelse.¹⁸ Det visar samtidigt på gemensamma drag för historieforskning och psykodynamisk psykoterapi. I båda fallen handlar det om att öppet möta det som hänt, kännas vid det, reflektera över det och med hjälp av stärkta minnen bättre kunna strukturera det pågående livet och planera för framtiden. Minnesförlust i olika former kan vara något högst allvarligt, både på kollektiv och individuell nivå.

¹⁶ För en översiktlig framställning, se Charles Brenner, *Psykoanalysens grunder*, Stockholm 1971, 36–57; Joseph Sandler m. fl., *Grundbegreppen inom psykoanalysen. Från Freud till den moderna jagpsykologin*, Stockholm 1973, 13–20.

¹⁷ *Die Traumdeutung* utkom i sin första upplaga 1900; Den har sedan 1927 utkommit helt eller delvis i flera svenska översättningar. Här har den sjätte upplagan i Aldusserien från 1971 använts.

¹⁸ Pentti Renvall, *Den moderna historievetenskapens principer*, Stockholm 1965, 272.

För mig fick Göran Bexells (f. 1943) tidiga forskning stor betydelse. Hans avhandling från 1975, *Människans befrielse*, har underrubriken: *Psykoanalys och kristen tro*. Jag tog starka intryck av dess innehåll och hade förmånen att få vara med om hur avhandlingen stegvis växte fram. Just den kombinationen, psykoanalys och kristen tro, fångade mitt intresse på ett bestående sätt. Inom S:t Lukasstiftelsen fann jag att dess bärande grund, dess speciella ”varumärke”, ursprungligen var just dialogen mellan psykoanalys (i dess utvecklade former) och kristen tro. Vid ett forskarseminarium kring Bexells blivande avhandling fällde Wingren kommentaren: ”Om Jesus skulle ha valt ett yrke som låg närmast hans uppdrag, skulle det vara psykoterapeut.” Det är ett yttrande som stannat kvar kristallklart i mitt minne.

En annan bok som berör samma tema är Erik H. Eriksons (1902–1994) *Kulturkris och religion. Analys av den unge Luthers personlighetsutveckling*.¹⁹ Originalets titel uttrycker mycket bättre vad det handlar om: *Young man Luther*. Med den högtintressanta underrubriken: *A Study in Psychoanalysis and History*. Här kopplas psykoanalysen samman med historia – och då är jag nästan i mål. När jag tog upp denna bok med Wingren markerade han tydligt att han inte tyckte om den. Varför? För att Luther inte kunde svara sig. På det svarade jag: Men han är ju inte angripen! Eriksons bok är ett försök att, utifrån psykoanalytisk kunskap och erfarenhet, förstå Luther i hans kamp, utveckling, skrifter och ageranden.²⁰

III. Vad har min forskning gett för resultat?

För att svara på den frågan kommer jag här ta upp vad jag hittills har skrivit om inom den kyrkohistoriska disciplinen och vad jag möjligen skulle vilja forska vidare kring framöver, eller stimulera andra att göra det.

1. ”Allt detta lovar jag”. *Löftesmomentet vid prästvigning, med särskild hänsyn till debatten om prästeden vid kyrkomötena 1868–1893 och dess senare följder* (doktorsavhandling i kyrkohistoria, 2011). Tidsperioden 1868–1893 omfattar de 25 år då en rad eder avskaffades i Sverige, bland annat: studenteden 1868, läkareden, barnmorskeeden och soldateden (krigsmannaed) 1887, prästeden 1893. De eder som därefter kvarstod var: Vittneseden, domareden, statsrådseden.²¹

19 Att boken fick denna titel på svenska, 1960, lär ha berott på att Diakonistyrelsens förlag inte vågade satsa på ännu en bok med Martin Luthers namn i titeln, på grund av dåliga erfarenheter med den stora satsningen på *Luther – mannen som blev en epok*. Av Roland H. Bainton, först utgiven i USA 1950, med titeln: *Here I stand. A Life of Martin Luther*.

20 Ang. Erik Homburger Erikson: se Ingvar Bengtsson, *Rörelsen i Stillhet och kraft*, Skellefteå 2019, 350, 357.

21 Statsrådseden ersattes 1953 av försäkran; domared och vittnesed sekulariserades 1976, då uttrycken ”lovat och svär vid Gud och hans heliga evangelium” och ”så sant mig Gud

Ernst Troeltschs ”typindelning” kan tillämpas på ställningstagandet till frågan om edsavläggelse. Förenklat skulle man kunna nämna Gottfrid Billing (1841–1925) som företrädare för *Kirchentypus* och försvarare av prästeden på grund av kyrkans behov av säkrast tänkbara garantier för prästernas ämbetsutövning. Kyrkan betraktas som en organism där individerna inordnas i helhetens tjänst. Som representant för *Sektentypus* kan Paul Petter Waldenström (1838–1917) nämnas, och för mystiken Waldemar Rudin (1833–1921). De båda sistnämnda var starkt drivande för att avskaffa prästeden eller snarare ersätta den med ett högtidligt formulerat löfte. Den skarpaste kritiken av edsavläggelse gällde det så kallade förpantningsinslaget, där man satte sin eviga salighet i pant på att man skulle hålla vad man lovat, i den avslutande formuleringen: ”så sant mig Gud hjälpe till liv och själ”.

Syftet med edsavläggelse kan i komprimerad form sägas vara: Ett maktmedel för att begränsa maktmissbruk i samband med maktdelegation. Eden åskådliggör ett ömsesidigt beroende mellan edsavläggare och edsmottagare. Det finns också en inneboende paradox i edsanvändningen: Samtidigt som eden förutsätter frihet och förtroende är den ett uttryck för frihetsbegränsning och förtroendebrist – i annat fall hade edsavläggelse inte behövts.

Prästernas agerande i samband med till exempel konventiklar, kunskapsförhör av olika slag och vid kyrkotukt går vanligtvis bäst att förstå utifrån de löften som prästen med ed hade bundit sig vid; snarare än utifrån den enskilde prästens stränghet eller välvilja. Inte sällan uppstod konflikter mellan prästen som statlig ämbetsman och uppgiften som sockenbornas själasörjare.

Ungefär ett halvsekel efter att de många yrkesederna hade avskaffats trädde en ny dokumenttyp fram på arenan. Den benämndes: yrkesetiska riktlinjer, etikregler och, för präster, *codex ethicus*. Det skulle kunna vara en meningsfull uppgift att närmare betrakta i vad mån dessa står i kontinuitet med tidigare yrkes- och ämbetseder. Är det möjligtvis så att dessa yrkesspecifika etikregler återspeglar ett tomrum som uppstod när edsavläggelsen vid inträdet i dessa yrken hade avskaffats?

2. ”*Detta öppna brev.*” *Spiritualitet och regelverk i prästbrev inom Svenska kyrkan* (2013). Detta arbete kan ses som en uppföljning av min avhandling och fokuserar på den fullmaktshandling prästen får vid sin prästvigning efter att ha avlagt löften av olika slag och därefter blivit prästvigd. Prästbrev som genre kan beskrivas som en offentlig skrivelse från stiftets biskop som ger en namngiven person officiell legitimitet som präst. Ordet ”brev” är en *ter-*

hjälp till liv och själ” utmönstrades. I praktiken innebar det att den tidigare alternativa och neutrala försäkran omdefinierades till ed.

minus technicus från latinets *breve* (kort, liten); med betydelsen kortfattad offentlig skrivelse från en myndighetsperson.

Ett intressant samband mellan löftesmomentet vid prästvigning och prästbrevet visar sig i det prästbrev som biskop Krister Stendahl (1921–2008) formulerade. När 1987 års kyrkomötesmajoritet röstade bort den sedan 1894 använda formuleringen i Försäkran vid prästvigning: ”med den stora räkningsdagen för ögonen” – då införde Stendahl just denna formulering i sitt prästbrev för de nyprästvigde i Stockholms stift.²²

3. *Rörelsen i stillhet och kraft. En organisationsbiografi över S:t Lukasstiftelsen som blev Förbundet S:t Lukas* (2019). Denna bok presenterades i samband med 80-årsfirandet 2019 och innehåller centrala delar av rörelsens historia, profil och bärande gestalter under de första 80 åren. De tre förgrundsgestalterna var socialarbetaren och författaren Ebba Pauli (1873–1941), metodistprästen Göte Bergsten (1896–1954) och kirurgen Knut Harald Giertz (1876–1950). Alla tre var vid bildandet av S:t Lukasstiftelsen mycket kraftfulla och idérika, samtidigt som de var mycket svårt sjuka. Särskilt fokus riktas mot ekumenik och tvärvetenskaplighet. Boken innehåller också ett försök att skildra det andliga och kulturella klimatet på 1930-talet, en period i svensk kyrkohistoria som behöver belysas ytterligare med kyrkohistorisk forskning.

4. *Kirurgens hjärta. En existentiell biografi över Knut Harald Giertz* (2021). På visst sätt är detta en uppföljning av föregående med fokus på en av de tre förgrundsgestalterna. Det blev speciellt att med erfarenhet som själavårdare och psykoterapeut följa huvudpersonen genom dennes sjuttioåriga liv. Källmaterialet på Riksarkivet i Stockholm består, förutom Giertz vetenskapliga böcker och tidskriftsartiklar, av ett omfångsrikt privat material av dagboksanteckningar, brev, dikter och högtidstal. Eftersom jag kronologiskt kunde följa vad som rörde sig inom honom, kom han mig mycket nära, på liknande sätt som i en längre psykoterapi eller själavårdskontakt.

Med stöd i källmaterialet kunde jag på goda grunder ifrågasätta tidigare bedömningar om Giertz livsåskådning under hans första cirka 50 levnadsår. Framför allt gällde det den upprepade faktoiden om hans motstånd mot att sonen Bo Harald skulle döpas. Detta påstående som framställt som ett faktum har vuxit sig starkare för varje gång det har upprepats, för några år sedan också i en teologisk doktorsavhandling, där det går att läsa: ”Trots hemmets icke-religiösa prägel valde Anna den 3 november 1905 att i smyg ta med sonen Bo till pastorsexpeditionen och låta honom bli döpt, vilket är

22 Ingvar Bengtsson, ”*Detta öppna brev*”, Skellefteå 2013, 239f. Formuleringen fanns kvar i 2023 års prästbrev.

en förbluffande företeelse för en blivande svensk biskop.”²³ I smyg för vem, frågar man sig? Fadern fanns ju på Öland, långt ifrån Uppsala, så för honom behövde hon knappast smyg. Handlade hon bakom ryggen på honom, i vetskap om att han motsatte sig att barnet skulle döpas? Så har det tolkats. Men skälet till faderns frånvaro vid dopet i Uppsala är ett helt annat.

Giertz hade under sommaren 1905 vikarierat som lasaretsläkare i Borg-holm. Där föddes familjens andra barn. Eftersom det drog ut på tiden innan en ordinarie lasaretsläkare kommit på plats måste han stanna kvar tills det hade skett. Därför var makarna överens om att övriga familjen reste i förväg hem till Uppsala. En månad före dopet i Uppsala skrev barnets far i ett brev till sin hustru Anna (1881–1967): ”Två saker, som du skall göra nu, när du kommer i ordning är: döpa Harald, som du gerna kan ge två namn och vaccinera John.”²⁴

När det gäller det generella påståendet att Giertz skulle ha varit ateist under 1900-talet första kvartssekel har jag kommit fram till att det snarare handlar om ett partiellt förhållningssätt i specifika konfliktsituationer. Detta förhållningssätt berodde på en rädsla för att inte räknas som en trovärdig vetenskapsman inom den medicinska disciplinen om han framträdde som bekännande kristen.

Relationen till den näst äldste sonen Bo spelade en betydande roll i den andliga kamp och utveckling som K. H. Giertz levde i under många år. Om jag skulle gå vidare med något från denna bok skulle det vara att skriva om den unge Bo Giertz fram till hans prästvigning. Men då handlar det om att få ta del av betydligt mer från hans privata arkiv.

5. *Fjärås och Förlanda. Dess kyrkor, folk och präster – i kyrkohistorisk belysning* (2022). Boken skulle möjligen ha kunnat få titeln: Hallands kyrkohistoria, med särskild hänsyn till Fjärås och Förlanda församlingar.

²³ Anssi Ollilainen, *Bo Giertz om prästämbetet: uppdragets teologi*, Skellefteå 2018, 34. Den primära källan till detta påstående tycks vara Algot Mattsson, *Bo Giertz ateisten som blev biskop*, Göteborg 1991, 15–16. Denna intervjubok låg sedan till grund för ett antal artiklar och böcker som tycks ha åberopat just denna källa. Se t ex: Dagens Nyheter den 30 oktober 1991 i samband med utgivningen av Mattsons ”dokumentärskildring”; en intervju i Svenska Dagbladet 31 augusti 1995 med Bo Giertz i samband med dennes 90-årsdag; Magnus Myhrberg, *Själslivets kirurg. K H Giertz väg till S:t Lukasstiftelsen* (C2-uppsats i kyrkohistoria, stencil), Uppsala 2009, 16, 19, 28f, 50, 52; Ollilainen, *ibid.*, 34. Så gör även jag själv i *Rörelsen i stillhet och kraft*, Skellefteå 2019, 139f. I Svenskt Översättarlexikon skriver Birger Olsson en artikel på nätet om Bo Giertz 1905–1998. Se härom https://litteraturbanken.se/oversattarlexikon/artiklar/Bo_Giertz [hämtad 24 september 2019]. Enligt SAOL uppges ateism vara detsamma som gudsförnekelse; enligt NE åsikten att det inte finns någon gud.

²⁴ För detta och övriga bakgrundsfaktorer, se Ingvar Bengtsson, *Kirurgens hjärta*, Skellefteå 2021, 91f samt där angivna källor. John Magnus Bernhard föddes den 22 juli 1904, Bo Harald föddes den 31 augusti 1905.

En viktig del i den boken handlar om den danska reformationen, eftersom Skånelandskapen var danska vid den tiden; en annan om försvenskningsprocessen från mitten av 1600-talet. Under den processen uppstod svåra konflikter på individnivå då präster åberopade sin ämbets sed som hinder för att följa kungens och biskopens påbud att predika på svenska. Om de åtyddes vad dessa krävde menade de att de skulle svika något mycket centralt av vad de med ed hade förbundit sig att göra som präster, nämligen att ”rent och klart förkunna Guds Ord”. Om de predikade på ett språk som församlingsborna inte förstod blev det ingen klar förkunnelse hur ren, i betydelse Bibel- och bekännelsetrogen, den än var.

Under arbetets gång har jag haft stor nytta av Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv (LUKA). Mellan år 1942 och 1960 gjorde några teologistudenter från Lund intervjuer med 12 personer från Fjärås och Förlanda. Dessa var vid intervjutillfället mellan 70 och 91 år gamla. Särskilt intressanta är svaren på den ledande frågan om huruvida kyrkotagningen uppfattades som rening, tacksägelse eller tom sed. Sex av de sju som svarade på frågan redovisar innebörden av tacksägelse. Endast en av de sju uppger att kyrkotagningen sågs som en reningsakt.

När jag grävde djupare i bruket av kyrkotagning upptäckte jag en parallell till det officiella förhållningssättet till särskilt utsatta grupper under pandemin med covid-19. De särskilt sköra och utsatta skulle då skyddas från sjukdomsframkallande smitta från sina medmänniskor. Samma synsätt går att känna igen i de kyrkliga regelverken från 1571 års Kyrkoordning och 1686 års Kyrkolag. Dessa talar om att den nyförlösta kvinnan under en tid ska skyddas från omgivningens smitta. Samma betoning gör den danske superintendenten på Själland, Peder Palladius (1503–1560) i sin *Visitatbog* från 1544. Hans rekommendationer blir mycket konkreta: Kvinnan ska inte behöva delta i det tunga arbetet på gården eller tvingas med på kalas. Hennes man ska avhålla sig från att tränga sig på henne i sexuellt avseende och i stället sova någon annanstans under några veckor. Ingenting av detta motiveras av någon orenhet hos kvinnan. I stället betonas att hon behöver få dra sig undan en tid tillsammans med sitt nyfödda barn. När så denna period i skyddande isolering är över återvänder hon till det vanliga livet och hälsas välkommen åter till den större gemenskapen, vid kyrkotagningshögtiden i sockenkyrkan.²⁵

Som avslutning vill jag ge ännu ett exempel på hur kyrkohistorisk forskning kan ha närmast dagsaktuell betydelse. Det jag skulle vilja studera närmare, helst tillsammans med en kyrkohistoriker eller rättshistoriker med

²⁵ Se härom Ingvar Bengtsson, *Fjärås och Förlanda. Dess kyrkor, folk och präster – i kyrkohistorisk belysning*, Skellefteå 2022, 268–274 samt där angivna källor.

medeltiden som specialområde, är den kyrkliga vigselns avgörande bidrag till kvinnans jämställdhet i vår del av världen.

Det uppstod en tydlig konfliktyta när den kanoniska rätten för cirka tusen år sedan mötte den germanska ordningen för hur ett äktenskap skulle ingås. Själva ordet giftermål (sammansatt av gifva + mala, alltså säga, uttala) återger vad konflikten handlade om. Det var brudens far som hade makten att uttala giftermålsformeln, ”jag giver dig min dotter”, när han och den blivande svärsonen var överens. Som bekräftelse på överenskommelsen mellan dessa båda tog de varandra i hand, i det rättssymboliska handslaget.²⁶ Om den blivande bruden ens var närvarande hade hon ingen rätt att yttra sig. Mot detta tillvägagångssätt opponerade sig Kyrkan mycket bestämt, genom att kräva brudens fulla samtycke och hennes egen uttalade och hörbara vilja att gifta sig med just den man som stod vid hennes sida. (Det momentet finns fortfarande kvar i den kyrkliga vigseln, i den så kallade consensusfrågan som inleder det juridiskt konstituerande momenten i vigselakten.) Genom den ordning som kyrkan införde jämställdes bruden helt med brudgummen i den kyrkliga vigseln. För ett giltigt äktenskap krävdes samtycke av båda kontrahenterna. Prästen var genom sin ed tvungen att följa kyrkans lag och ordning i alla avseenden. Därmed ställde sig kyrkan genom prästens agerande på den enskilda människans sida och om så krävdes tog kampen gentemot familjernas, släkternas och dynastiernas intressen. ▲

SUMMARY

The individual is given a central position in this article on church history research. To some extent, it is an article about the individual as a research object, but primarily about the individual as a subject in the research and his or her path through the sometimes difficult landscape of research. First, an introduction is given with some connection to previous research and some terminological delimitations. The fundamental importance of the researcher's own gaze and location is emphasised. Thereafter, glimpses are given at the individual level from the context and change of a researcher and a research project. What factual and individual factors are crucial to the research process? Examples are given of when obstacles have appeared and confusion has arisen. Concretely, the article illustrates the highly individual context of a research project that reached the end of the road and was therefore, initially completely unplanned, divided into

²⁶ Detta har jag behandlat i min forskningsförberedande uppsats, *Äktenskapet i liv och lagstiftning*, ventilerad på Wingrens forskarseminarium i Lund den 1 och 8 mars 1973, varvid nothänvisning gjordes till bland andra Lizzie Carlsson, ”Jag giver dig min dotter” *Trolövnin och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia*, Lund 1965, 59–62, och Gerhard Hafström, *Den svenska familjerättens historia*, Lund 1970, 14–21.

two separate projects, which led onto roads that each required several extensive new investments. An important aspect of the article is what results a psychotherapeutic education and practice can have in the subject of church history. What do these two disciplines have in common and in what way can they be combined with each other? Two such research results are cited. One is a theological doctoral dissertation on Psychoanalysis and Christian faith. The other is a scientific work from a psychological point of view offering a study in Psychoanalysis and History.